

Перевтілення (скорочено)

Франц Кафка

Оповідання

I

Прокинувшись одного ранку після неспокійного сну, Грегор Замза виявив, що перетворився на страшну комаху. Лежачи в ліжку на твердій спині-панцері, він бачив, треба було тільки трохи підвести голову, свій коричневий, випуклий, поділений на кільця лускою живіт, на верхівці якого ледь трималася готова остаточно злизнути ковдра. Чисельні, убого тонкі, порівняно з рештою тіла, ніжки безпорадно копошились у нього перед очима. "Що зі мною сталося?" — подумав він. Це не було сном. Його кімната, справжня, тільки замала, але звичайна кімната, мирно покоїлась у своїх чотирьох добре знайомих стінах. Над столом із розкладеними на ньому зразками сукна — Замза був комівояжером, висів портрет, який він нещодавно вирізав з ілюстрованого журналу і вставив в гарну золочену рамку, що її сам випилив лобзиком. На портреті зображено даму у хутряному капелюсі і боа, вона сиділа дуже прямо і простягала до глядачів важку хутряну муфту, де цілком ховалась її рука. Потім погляд Грегора потягнувся у вікно, і похмура погода — чути було, як по жесті підвіконня тарабанять краплі дощу, — спричинила й зовсім журливий настрій. "Добре було б ще трохи поспати і забути всю цю нісенітницю", — подумав він, але це було неможливо здійснити: він звик спати на правому боці, а в теперішньому своєму стані ніяк не міг прийняти таке положення. З яким би зусиллям він не повертався на правий бік, неодмінно перевалювався назад на спину. Заплющивши очі, аби не бачити своїх безпомічних ніжок, він відчув якийсь невідомий до цього, тупий і слабкий біль у боці.

"От ти, Господи, — подумав він, — яку я обрав клопітку професію! День у день у роз'їздах. Ділових хвилювань набагато більше, ніж на місці, у торговельному домі, а крім того, бачте, терпи подорожні негаразди, думай про розклад поїздів, мирися з поганим і нерегулярним харчуванням, зав'язуй з новими й новими людьми стосунки, які ніколи не бувають ані довгими, ані сердечними. Хай його чорт візьме усе це!"

Грегор лежав на спині і думав, що від цього раннього вставання можна збожеволіти, що інші комівояжери живуть неначе одаліски. Коли він, наприклад, повертається вдень у готель, вони тільки снідають, а спробував би він так поводитись, його б відразу викинули з роботи. Якби він не мав на утриманні батьків і сестру, то пішов би до свого хазяїна і сказав йому все, що думає. Втім, надія ще є: він виплатить борги своїх батьків, на це знадобиться п'ять чи шість років, і піде-таки до хазяїна, ось тоді вони й розстануться раз і назавжди. А тепер, подумав Грегор, треба встати, його потяг відходить о п'ятій. Він подивився на годинник і з жахом зрозумів, що вже майже сім годин, навіть якщо страшенно поспішати, не встигнеш на наступний поїзд, а про запізнення вже, напевне, доповіли хазяїну.

Він хотів відговоритися хворим, але йому здалося, що це викличе підозри — за п'ять

років роботи у фірмі він жодного разу не хворів: хазяїн приведе лікаря, який вважає, що всі люди здорові, але дехто не хоче працювати, і вони дорікатимуть батькам сином-ледацюгою. У двері постукали, і голос матері нагадав, що він збирався їхати. Грегор хотів розповісти, що з ним сталося, але з жахом почув власний голос, не схожий на той, до якого він звик, тому він тільки подякував матері і сказав, що вже встає. Ця розмова привернула увагу інших мешканців дому. Спочатку батько, а потім сестра Грета почали стукати в двері і запитувати, що сталося. Грегор відповів коротко: "Йду". Батько заспокоївся і повернувся до свого сніданку, а от сестра благала відчинити двері. Та Грегор хотів спочатку спокійно і без перешкод встати, одягнутися, поснідати, а потім подумати, як бути далі — у ліжку ні до чого б не додумався. Він пригадав, що вже не раз, лежачи у ліжку, відчував якийсь біль, а коли вставав, розумів, що то було тільки в його уяві. Йому і тепер цікаво, як розвіється сьогоднішнє марево. Скинути ковдру вдалося просто, та далі справа пішла гірше.

Щоб встати, йому потрібні були руки, а маленькі ніжки, хоча їх було й багато, не допомагали. Спочатку він вирішив вибратися з ліжка нижньою частиною тіла, але вона виявилась малорухомою. Тому Грегор зробив спробу вибратися верхньою частиною тулуба і почав обережно повертати голову до краю ліжка, тулуб врешті-решт посунувся за головою. Як тільки він повиснув на краю, йому стало страшно посуватися далі — він міг впасти на голову і втратити свідомість, чого йому ні в якому разі тепер не можна було робити. Через це вирішив повернутись у вихідне положення, потім розкачатися і всім тілом впасти на килим, голову ж під час польоту тримати високо. Він побоювався лише, що його падіння приверне увагу і за дверима всі сполошаться. Але зважився на цей вчинок. Він подумав, як було б просто, якби йому допомогли злізти з ліжка і стати на ноги. Та навіть коли б двері не були зачинені, невже він покликав би когось на допомогу. Від цієї думки Грегор посміхнувся. І тієї ж миті почув, що хтось дзвонить у квартиру; він здогадався, що це з його фірми прийшли довідатися, чому його немає на роботі. З жахом він зрозумів, що прийшов сам управляючий. Грегор з усієї сили смикнувся тілом і впав на килим. У вітальні почули звук падіння.

Батько біля дверей говорив, що прийшов управляючий, нехай Грегор негайно відчинить двері. А той, відчуваючи, що його голос більше не слухається його, відповів тільки коротке "ні". У вітальні запала тиша, а у своїй кімнаті заплакала сестра. Грегор подумав, чому вона не разом з усіма і чому плаче. Тому що він не вставав і не впускав управляючого, тому що ризикував втратити своє місце, і тоді хазяїн почав би переслідувати її батьків, вимагаючи сплати боргів? Але ж це передчасні побоювання, адже Грегор ще тут, зі своєю сім'єю, яку він не збирається кидати. Щоправда, він безпорадно лежить зараз на килимі і, дізнавшись, у якому він стані, ніхто не став би наполягати, щоб він впустив управляючого. Управляючий почав втрачати терпець і став докоряти Грегору за незрозумілу впертість, з якою той не хотів нікого пускати в свою кімнату, потім і за те, що не поїхав на роботу, потім навіть за те, що видався поганий сезон для торгівлі. Грегор так розхвилювався, що забув про все, що з ним сталося, він прагнув тільки запевнити, що він усе виправить, встигне на наступний

поїзд, благав не звільняти його через прогул, пощадити його батьків, Поки він говорив, йому вдалося підвестись у повний зріст, хоча це і посилювало його фізичні страждання. Він дійсно хотів відчинити двері, хотів вийти і поговорити з управляючим. Йому було цікаво, як відреагують на його появу ті, що зібралися під дверима. Якщо вони злякаються, то з нього знімається вся відповідальність і він може заспокоїтись. Якщо ж приймуть його спокійно, то, виходить, і у нього немає причин турбуватися, і поспішивши, він дійсно встигне на наступний поїзд. Грегор чекав відповіді. Але почув лише, як управляючий запитав його батьків, чи зрозуміли вони хоча б слово з того, що говорив їхній син. Мати плакала і кричала Греті, щоб та бігла за лікарем. Батько гукнув служницю, аби вона покликала слюсаря, хай відімкне двері. Серед цього галасу Грегор почув, як управляючий дуже тихо сказав, що то був голос тварини. І все ж Грегору стало спокійніше: впевненість, з якою давалися розпорядження, обіцяла надію, адже рідні зрозуміли, що з ним щось негаразд, і готові прийти на допомогу. Він дійшов до дверей і спробував відчинити їх, затиснувши ключ щелепами. Йому було боляче, з рота текла якась огидна рідина, та він не припиняв роботи.

Нарешті двері відчинились. Його поява справила сильне враження. Управляючий не міг вже нічого говорити, тільки відступав назад до передпокою і сходів. Мати стиснула руки, подивилася на батька, зробила два кроки до Грегора і впала на стілець. Батько спочатку зняв кулак, наче намагаючись заштовхнути Грегора назад, потім затулив очі руками і заплакав. Через деякий час страшно закричала мати, підвелась і, відступаючи назад, сіла на стіл, накритий для сніданку, навіть не помітивши, як гаряча кава розлилася на столі і тече на килим. Грегор відчував, що тільки він лишається тепер спокійним. Він оглянув кімнату, подивився на свій портрет на стіні, де був знятий підчас армійської служби у лейтенантській формі з шаблею на боці, на відчинені двері, через які було видно сходи, що вели вниз. Звертаючись до управляючого, він запевнив, що зараз одягнеться і поїде на роботу, якщо, звичайно, управляючий дійсно хоче цього, поїде, бо завжди виконував свої обов'язки, хоча життя комівояжера не таке вже й легке. Управляючий відходив тепер хутчіше, а Грегор вирішив будь-що затримати його і довести, що зможе виконувати свої обов'язки й надалі. Однак дорогу йому перетнув батько, який намагався заштовхнути сина назад у його кімнату за допомогою палиці і видав про цьому якісь огидні шиплячі звуки. Зрозумівши, що наздогнати управляючого, який вже був на сходах, не вдасться, Грегор вирішив підкоритися батькові, але для цього йому необхідно було розвернутися, бо рачки він просувався дуже поволі. Він ще не дуже добре управляв своїм тілом, та й шипіння батька дратувало його, заважало зосередитись. Нарешті батько зрозумів добрі наміри сина і зачекав, поки той зробить складний маневр повороту, направляючи його своєю палицею. Але Грегора чекало ще одне випробування: виходив він з кімнати вертикально, як людина, хоча це завдавало йому страшного болю, під час же розмови впав на всі ноги і йому стало набагато зручніше пересуватися, проте тепер він не міг протиснутись у вузькі двері кімнати. Якби хтось здогадався допомогти йому підвестись, або батько відчинив другу половинку дверей, він міг би пройти у власну кімнату, але

ніхто не прийшов йому на допомогу і — він застряв у дверях. Батько таки вирішив допомогти і так буцнув його ногою, що він влетів у свою кімнату, обдерши один бік.

II

Лише у сутінках Грегор прийшов до тями від важкого сну. Його збудили обережні кроки біля дверей, і він попрямував подивитися, що там діється. Лівий бік болів, одна ніжка була поранена і волочилася долу. Біля дверей він зрозумів, що його так тягнуло сюди, — там стояла миска з солодким молоком, куди накришили хліба. Грегор відчув несамопитий голод і занурився у молоко, але вже за мить зрозумів, що колись улюблена їжа втратила для нього і смак, і привабливість — він не міг її їсти. У вітальні зібралася сім'я, але там було тихо, потім погасили світло, і всі навщпиньках розійшлися. До ранку ніхто не міг потурбувати Грегора, він мав час обдумати своє становище. Він заліз під диван, де почувався у безпеці, бо тепер висока кімната лякала його. Там він просидів усю ніч, дримаючи і прокидаючись від голоду. Обдумуючи свою поведінку, він дійшов висновку, що повинен зробити все, аби зменшити сім'ї неприємності, які спричинив його теперішній стан. Вранці прийшла Грета. Спочатку вона злякалась його вигляду, хоча він майже зовсім сховався під диваном, та потім опанувала себе. Вона помітила, що Грегор не їв молока, і принесла йому на вибір різні "страви": гнилі овочі, кістки із застиглим на них соусом, сир, про який Грегор два дні тому сказав, що він вже неїстівний, хліб з маслом, воду. Як тільки сестра вийшла, Грегор кинувся до їжі і здивувався, що пересувається досить легко, що рани його майже загоїлись, подумав навіть, що він став менш чутливим до болю. Але він здивувався ще більше, коли почав їсти, бо йому тепер більше смакували гнилі й смердючі "страви", ніж свіжі. Відтоді Грета приносила їжу двічі на день: перший раз, коли всі ще спали, другий — після обіду, коли батьки лягали відпочивати, а прислугу відсилали куди-небудь. Сестра, очевидно, взяла на себе турботу про нього, аби позбавити батьків хоча б від такої прикрості, як бачити його щодня. Грегор ще намагався бути з родиною. Коли увечері вони всі збирались у вітальні, він припадав до зачинених зовні дверей і слухав розмови. Вже в перший день батько роз'яснив матері і сестрі їхнє майнове становище. Грегор здивувався і зрадів, коли довідався, що не весь батьків капітал втрачено, що невелику його частку батько залишив на випадок скрути, а з грошей, які приносив Грегор, він теж трохи заощаджував, тому тепер мав невелику суму. Цих грошей не вистачало на прожиття, їх вирішили залишити на чорний день, а на життя заробляти. Пояснення батька були втішні для Грегора. Після батькового банкрутства Грегоровою турботою стало зробити все, аби сім'я не знала злиднів, тому він працював і скоро з приказчика став комівояжером. То були гарні часи, коли він уперше поклав чималі гроші перед здивованою і щасливою сім'єю. Ніколи згодом це не повторювалося, хоча Грегор приносив і більше, але всі і він сам звикли, що він утримує сім'ю: гроші із вдячністю приймали, він з охотою давав. Тільки сестра була близька йому. Грета непогано грала на скрипці, і Грегор мріяв вчити її у консерваторії. Він навіть вирішив, що заощадить трохи грошей, і на Різдво збирався оголосити своє рішення про її навчання і наполягти на ньому, навіть якщо батьки його не підтримають.

Тому, коли тепер мова між рідними заходила про необхідність заробляти гроші, він падав на прохолодний шкіряний диван — йому було жарко від сорому і горя. У своїй самотності Грегор полюбив дивитись у вікно, хоча зір його погіршав, і він не міг навіть роздивитися протилежний бік вулиці. Там була лікарня, Грегор її не бачив, але знав, що вона там є. Ціною неймовірних зусиль він підштовхував крісло до вікна і, спираючись на нього, вставляв у повний зріст, головою торкаючись скла, дивився на вулицю, краплі дощу, що сідали на шибку. Грета була уважною до нього, тільки двічі вона помітила крісло біля вікна, як сама стала ставити його там, закінчивши прибирання у його кімнаті. Її відвідування могли б приносити Грегору задоволення, якби кожного разу, відчинивши двері, вона прожогом не кидалась до вікна, не відкривала б його настіж і, незважаючи на температуру на вулиці, кілька хвилин не відходила б звідти. Її метушня і холод, що йшов з вулиці, дратували Грегора. Одного разу він стояв біля вікна, не почув вчасно, що сестра заходить у кімнату, і не сховався під диван, як це бувало завжди під час її відвідин. Побачивши Грегора у всій його потворності, Грета вискочила з кімнати. Тоді він поклав на диван простирадло так, щоб край звисав і закривав його зовсім, коли він сидів під диваном. Напевне, Грета зрозуміла наміри брата, бо під час прибирання ніколи не торкалася цього простирадла. Батько не міг примусити себе увійти до Грегора. Мати до нього не пускали, хоча вона кілька разів поривалася, плачучи і голосячи, що він же її син. Грегор поступово звик до монотонного життя в'язня. Він пристосовувався до свого страшного і неповороткого тіла. Йому було замало кількох метрів підлоги для пересування, і він знайшов нове заняття — лазити по стінах і висіти на стелі, згодом навіть відчував задоволення, висячи там подовгу. Грета зрозуміла, чим він займається, помітивши сліди клейкої рідини від його ніжок на шпалерах. Вона вирішила звільнити йому для цього заняття кімнату від зайвих меблів. Тоді мати вперше боязко увійшла до сина. Грегор сидів під диваном прикритий простирадлом і звідти дивився на мати і сестру. Грета була настроєна рішуче, а мати, навпаки, намагалася відмовити її від цього наміру — вона побоювалася, аби винесені меблі остаточно не довели Грегору, що сім'я втратила будь-яку надію на його одужання, їй хотілося, щоб у його кімнаті все залишалось, як раніше, щоб у тому разі, якщо Грегор повернеться до них, ніщо не нагадувало йому про страшне перетворення. Але Грета взяла на себе не тільки обов'язок доглядати за Грегором, а й судити, що для нього добре, а що зле. Тому вона переконала матір у необхідності випести меблі. Сумно дивився Грегор, як його позбавляють нормального людського житла, як виносять скриню, де він ховав свій лобзик, стіл, за яким ще хлопчиком робив уроки. Грегор вирішив врятувати останнє, що прив'язувало його до колишнього життя,— портрет дами в хутряному капелюшку. Коли мати і Грета вийшли з кімнати, тягнучи за собою стіл, він виліз зі своєї схованки, поліз на стіну і міцно притиснувся до портрета, вирішивши нізащо не віддавати його. Грета перша помітила його і хотіла затримати матір, відвернути її увагу, але мати глянула на огидну руду пляму на шпалерах і здогадалася, що це був її Грегор. Вона пронизливо скрикнула і впала у знемозі на диван. Грета кинулася по ліки, а Грегор, відчуваючи свою провину,

намагався допомогти їй. Він безпомічно топтався у сестри за спиною, штовхнув і розбив якусь скляночку з їдкою рідиною, що залила йому очі, а скло боляче подряпало голову. Грета поралась коло матері, а двері в кімнату Грегора були зачинені, тому він не знав, що робити і почав лазити по стінах вітальні, але не втримався і впав прямо на стіл. У цей час прийшов батько, який працював тепер розсильним у банку і носив мундир із золотими гудзиками, запитав у Грети, що трапилось, і вона сказала, що "воно вирвалося", наче Грегори мав якісь хижі наміри. Батько злорадно закричав, схопив вазу з яблуками і почав жбурляти їх у Грегора. Нещасний кинувся навікача, але батько наздоганяв його дуже швидко і добре цілив яблуками. Одне з них застрягло у його тілі, він майже не міг вже рухатися, коли мати закричала батькові, щоб той залишив йому життя.

III

Грегор страждав від важкого поранення, здоров'я його погіршало, ніхто не здогадався витягнути яблуко з його тіла, і тепер воно гнило у ньому, а навколо яблука виникло запалення. Він майже перестав їсти. Втім, після цього випадку всі якось вирішили, що не можна остаточно викреслити Грегора з сімейного кола, і вечорами навіть залишали трохи відкриті двері, щоб він міг слухати, про що розмовляють рідні. Так він довідався, що сім'я вирішила терпіти стільки, наскільки вистачить сил, Грегор тепер вже не дуже цікавився справами родини, і, якби вони могли його бачити, то дізналися б, що під час їхніх розмов він забивається у найтемніший і найвіддаленіший куток своєї кімнати. Грета з часом перестала прибирати у нього, і кімната заросла павутинням і клейкою речовиною, що стікала у нього з лапок. Ще в перший день його перевтілення стара прислуга залишила дім, потім служниці довго не затримувалися, довідуючись, що в одній з кімнат живе якась потвора, але вже деякий час приходила служити одна вдовиця, яка багато бачила на своєму віку і вже нічого не боялась. Одного разу вона помітила лише причинені двері кімнати Грегора і увійшла. Він не чекав цього, та й взагалі не мав наміру ховатися, навіть загрозливо поліз їй назустріч. Та вдова не злякалась, а схопила стілець і замахнулася на Грегора. Він змушений був зупинитись. З того часу вдова щодня заходила до нього, навіть розмовляла з ним, називаючи його "гнійний жук". Грета працювала тепер у магазині, в неї не вистачало часу доглядати за Грегором, і служниця стала виконувати її обов'язки. Щоб звести кінці з кінцями, сім'я вирішила взяти пожильців — трьох чоловіків, які дуже дбали про чистоту і порядок у всій квартирі. Вони примусили винести з кімнати, яку наймали, а згодом і з кухні, зайві речі. Все, чому не знайшлося місця у квартирі, помістилося тепер у кімнаті Грегора, яка вже зовсім перестала скидатися на житло. Якось квартиранти обідали вдома у вітальні, а хазяї — на кухні. Двері у кімнату Грегора були трохи відчинені, тому він добре чув, як сестра вперше після його перевтілення почала грати на скрипці. Грою її зацікавилися наче і квартиранти і запросили пограти для них. Грегор слухав музику як зачарований, він думав, що не може бути твариною, коли так добре розуміє, про що співає скрипка. Йому хотілося бути у цей час поряд із сестрою, аби вона грала тільки для нього. Він зазирнув у вітальню і побачив, що квартиранти не

дуже уважно слухали гру, їх більше цікавило, що відбувається за вікном, куди вони дивились. Грегор наважився просунутися трохи далі у вітальню. Він весь був вкритий пилом, що скрізь лежав у його кімнаті, на спині таскав за собою волосся, нитки, залишки їжі, він став таким байдужим до цього, що давно вже не лягав, як раніше, на килим і не чистив спину. Оце неохайне чудовисько вилізло на сяючу підлогу вітальні. Його помітив один із пожителів, і вибухнув огидний скандал. Квартиранти запевнили, що вони не тільки нічого не заплатять за житло, а навіть вимагатимуть компенсації за проживання поруч із такою гидкою істотою. Коли вони пішли, грюкнувши дверима, Грета перша почала розмову про те, що так жити далі неможливо, що треба спекатися потвори. Батько тільки розгублено запитав: а як? Мати зайшла у нападі задухи. Грета сказала, що це просто, треба тільки перестати думати, що ота огидна істота — Грегор, бо він давно вже перестав ним бути, той Грегор був чуйний і тактовний, він ніколи б не дозволив собі, щоб через нього терпіла його сім'я. Чому він не пішов геть, запитувала сестра, тоді б вони втратили Грегора, але назавжди зберегли б найкращу пам'ять про нього. Грегор сам вважав, що повинен зникнути. Коли наступного ранку служниця увійшла до його кімнати, вона побачила, що він лежить зовсім нерухомо. Вона навіть штовхнула його віником, але тільки трохи зсунула тіло з місця. Тоді вдова радісно розповіла господарям, що "воно здохнуло". Мати зайшла подивитись і переконалася, що тіло стало сухим і плескатим. Коли служниця намірилася віником поворухнути його, мати хотіла зупинити її руку, але не зробила цього. Всі відчували полегшення у той день, тому вирішили присвятити наступний відпочинку, прогулятися за місто. Вони сіли писати листи до своїх наймачів з проханням дати відпустку на один день. Увійшла служниця і з таємничим виглядом, наче принесла дуже гарну новину, чекала, поки на неї звернуть увагу. Батько запитав її, у чім ще річ, і вона почала розказувати, що зробила з тілом Нещасної потвори, але хазяї знову заглибились у свої листи. Вдова плюнула і пішла. Мати і Грета мовчки погодилися, коли батько сказав, що час змінити служницю. У вагоні трамваю, який віз їх за місто, вони жваво обговорювали види на майбутнє, яке здавалося їм не таким вже й поганим. Батьки дивилися на Грету і думали, що, незважаючи на бліду шкіру, їхня дочка розцвіла, і час подумати про доброго чоловіка для неї.